

KÖNYVESPOLC

MARKÓ LÁSZLÓ:

A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig

Millenniumunk évében új életrajzi lexikonnal bővült könyvkiadásunk a *Magyar Könyvklub* jóvoltából. A lexikon tartalmazza a magyar királyok, köztársasági elnökök, az elnöki tanács elnökei; az erdélyi fejedelmek, kormányzók és vajdák; a magyar kormányzók, a miniszterelnökök, a nádorok, az országbírók és a horvát-szlavón bánok életrajzát, alfabetikus sorrendben, a főméltóságok fogalmának magyarázatával, sok képpel illusztráltan, könnyen kezelhető kézikönyv formájában.

A „magyar állam főméltóságai” összefoglaló cím alatt – ahogy Markó László szerző bevezetőjében leírja – értjük egyértelműen az ország államfőit (bármely néven nevezték őket), az erdélyi fejedelmeket, a polgári korszak kezdetétől – 1848-tól – a miniszterelnököket, továbbá a feudális korszak olyan vezető tisztségviselőit, mint a nádorokat és az országbírókat, de ide kell sorolnunk a horvát-szlavón-dalmát bánokat, és a középkori erdélyi vajdákat. A szerző szerint az utóbbiak ugyan nem rendelkeztek országos hatáskörrel, de politikai súlyuk és szerepük indokoltá tette, hogy az országos főméltóságok között szerepeljenek.

A király (Nagy Károly „Karl” nevéből eredő szláv kralj-ból) címet Magyarországon először Szent István használta. A cím azt jelenti, hogy viselője szuverén, politikailag és személyében is teljesen független egyén, az egyetlen, aki nem mint alattvaló él az államban. A király személyében testesült meg az uralma alá tartozó terület és a rajta élő nép felsége. Szent Istvánnak a pápa által küldött koronával történt megkoronázása (1000) óta a magyar királyok „Isten kegyelméből” uralkodó királyok voltak. A magyar királyokat a középkorban Székesfehérváron, 1526–1848 között Pozsonyban koronázták meg a koronázási jelvényekkel (Szent Korona, jogar, országalma, koronázási kard, királyi palást). Az utolsó két koronázást 1867-ben Budán, majd 1916-ban Budapesten tartották. Magyarországon 1918-ig uralkodott király, bár a királyság intézménye 1946-ig fennmaradt.

A kötet külön érdeme, hogy a főméltóságok házastársát (házastársait), házasságkötésének évét, gyermekei születését is rögzíti, amit korábban még a szakembereknek is – esetenként – csak komoly utánajárással lehetett megtudniuk.

(Pl. Mátyás királynak gyermeke egyik házasságából sem született, egyetlen fia, Corvin János Edelpöck Borbála boroszlói polgárlánnyal való házasságon kívüli kapcsolatából származott). A könyv másik érdeme, hogy közvetlenül az adott életrajzok után felsorolja a főméltóság – már ha van, és ismert – főbb műveit, illetve megadja irodalomjegyzékét.

Szakszerűnek ítéljük a köztársasági elnökök, illetve az elnöki tanácsok elnökeinek fogalommagyarázatát is, helyenként még a hatályos választási törvény is ismerteti. Göncz Árpád életrajzából azonban hiányolnunk kell azt, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetemen jogi doktorátust kapott 1944-ben, mint ahogy a miniszterelnökök közül Kállai Gyulánál sem írja azt, hogy hol és milyen doktorátust szerzett. Sajnáljuk, hogy Teleki Pál halálának körülményeinél olyan megfellebbezhetetlenül teszi le a szerző a voksát az öngyilkosság mellett, pedig megemlíthetné, hogy időnként ennek homlokegyenest ellentmondani látszó vélemények is megjelentek.

Helyes magyarázatot ad a szerző az erdélyi fejedelmek, illetve vajdák elhatárolására is. Erdélyben az uralkodó megjelenésére a XVI. sz. végén, Báthory Zsigmond uralkodásától állandósult a fejedelmi cím használata. János Zsigmond még a királyi, két utóda, Báthory István és Báthory Kristóf pedig a vajda címet használta. A fejedelmi cím teljes formája a következő volt: „Erdély fejedelme, a székelyek ispánja és a magyarországi részek ura”. Az önálló Erdélyi Fejedelemség megszűnése után (1691) a fejedelmi címet a Habsburg uralkodók viselték, ez azonban Erdély és Magyarország uniójával (1848) véglegesen megszűnt. Ezzel szemben az erdélyi vajda a középkori Magyar Királyság egyik főméltósága volt, a király tetszés szerinti időtartamra nevezte ki, és teljes hatalmat gyakorolt a királyi, majd a nemesi megyék felett. Vezette a bandériumokat, és gyakorolta területén a bírói főhatalmat, tőle csak a királyhoz lehetett fellebbezni. 1526 után, amikor a királlyá választott Szapolyai János Budáról Erdélybe költözött, a cím feleslegessé vált. Utolsóként az elnevezést az említett két Báthory használta.

A nádor (latinul palatinus) vagy nádorispán (comes palatii) tisztsége Magyarországon Szent István korában alakult ki. A nádor a magyar király közigazgatási, hadügyi és igazságügyi helyettese, a legmagasabb udvari, majd rendi méltóság volt. 1848 után nem választottak nádort,

1867-ben megmaradt funkcióit a magyar miniszterelnök vette át. A Kismartonban született és ott is meghalt herceg Eszterházy Pál nádor műveit a lexikon sajnálatos módon nem említi. Pedig már Jordánszky Elek püspök, esztergomi kanonok Pozsonyban, 1836-ban kiadott *Magyar Országban, 's ahoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Kepeinek rövid leírása* című munkájában is hivatkozik Eszterházy Pál: *Mennyei korona* címmel, Nagyszombatban 1696-ban megjelent könyvére, amely a magyar szép-próza egyik remeke.

A kötet végül helyes fogalom-meghatározást ad az országbíróról (latinul iudex curiae = udvarispán) is, aki a középkori és újkori Magyarország egyik országos hatáskörű főméltósága volt. Pontosításként csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a Hétszemélyes Táblát (Tabula Septem- virális) 1723-ban állították fel a nádori szék utódként, amelynek egyben tagja volt az országbíró is. A Királyi Curiaát viszont 1724-ben alakítják meg Pesten egységes bíróságként, amely a *Váltófeltörvénysekkel* egyesülve, ebből a két bíróságból a Hétszemélyes Táblát illette meg az elsőseg, mint az ország – Horvátországot is beleértve, de Erdélyt nem – végső igazságszótó fórumát. A Kúria megszűnésének időpontja azonban nem 1944, hanem 1949, amikor is nevét Legfelsőbb Bíróságra változtatták.

Egyet kell értenünk a szerzővel: életrajzi lexikont (és általában lexikont) összeállítani időigényes és főként hálátlan feladat – ahogy a kötet előszavában Markó László maga is mondja. Késztője tudja a legjobban, hogy ez a munka sohasem lehet teljes. Mégis azzal a meggyőződéssel bocsátja útjára ezt a kötetet, hogy mindazok számára hasznos olvasmány lesz, akik érdeklődnek ezeréves állami múltunk történelemformáló vezetői iránt.

Dr. Udvarhelyi Olivér

Tűzcsiholó

Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére

Ünnepi kötet a *Tűzcsiholó*, amellyel Lükő Gábor köszöntötték 90. születésnapja alkalmából a Magyar Kultúra Házában. A kötet létrejötté és ünnepi átadása különös alkalom, nemcsak azért, mert Lükő Gábor egy időben – egészen sokáig – nem volt szokás köszönteni, és nem készült ünnepi kötet a korábbi kerek évfordulóra. A kortársak elhallgatták és az ifjabbak nem tudták milyen értéket hozott a magyarságnak. Az ellentmondásos évek múltán most adódott alkalom a visszagondolásra és a számadásra.

A tevékeny élet, a különösen sokszínű kutatómunka, a sorsfordulókkal terhelt út alkonyán

figyelmeztet arra, mit kaptunk Lükő Gábertól, és mi mindent köszönhetünk neki, a zenekutatónak, muzeológusnak, a jelek és jelrendszerek kutatójának, a tanárnak, a magyar művelődéstörténet bűvárának, és az általa felszínre hozott értékek hogyan kamatozódtak. A *Tűzcsiholó* című kötetben a sokszínű életúthoz kapcsolódó tanulmányok egész sora található. Mindenek előtt az út kezdetét jelentő moldvai magyarok körében végzett munkához kötődve jelentek meg csángók életével foglalkozó néprajzi tematikájú tanulmányok a zenekultúráról, a táplálkozási hagyományokról, vallási életükről. Lükő Gábor egészen fiatalon, 25 évesen írta a moldvai terepmunkája után *A moldvai csángók* című monográfiáját, ez volt a doktori disszertációja 1936-ban. Azóta is követendő példát kínál a tájmonográfiákhoz. A mindössze 300 példányban közreadott tanulmány könyvritkaság lett, és a napjainkban felélénkült csángó-kutatás nem mindig támaszkodik rá. Az ünnepi kötet moldvai tematikájú tanulmányai részint ennek ismeretében lépnek előbbre, mint tette ezt Olsvai Imre a kiadatlan, lappangó gyűjtések közzétételével, míg mások közvetve vitték tovább a nagyszerű kutatásokat, például Nyisztor Tinka a táplálkozási hagyományról és Kobzos Kiss Tamás a textil kultúráról szólva.

Lükő Gábor legjobban ismert, legtöbbet idézett munkája *A magyar lélek formái*, amely az invenciózus debreceni években, a Társaslélektani Intézetben folyt munka eredményeként született, és mindmáig alapműve a magyar népművészetben – folklorban, díszítőművészetben – fellelhető szimbólumok értelmezésének. Nem csoda, hogy a *Tűzcsiholó* tanulmányai között a szimbólumkutatás új eredményei Lükő elméletének időszerűségét, modernségét jelzik, különösen Szilágyi Sándor, Gazda Klára, Lackovits Emőke, Maleczki József, Tánccso Vilmos írásai. Ma már világosan látjuk, hogy Lükő korszerű szimbolista kutatásainak agyonhallgatása végzetes és pótolhatatlan űrt teremtett, így azok, akik a XX. század végén a szimbólumok értői és interpretálói lettek, Lükő Gábor után kénytelen-ségből idegen példákhoz nyúltak.

A zenekutatás méltatlanul elhallgatta Lükő Gábor pentatóniáiról vallott nézeteit, pedig Bartók tudományos eredményeit mindenképpen az ő tanulmányai alapján lehet továbbépíteni. Ehhez távolról csatlakozott Kínából Du Yaxiong, az orosz Zemcovszkij, Finnországból Kádár György és mások. Sajnos mindmáig nem jelent meg a maga teljességében Lükőnek a pentatóniáról szóló értekezése, csak egy-egy cikkben adhatott hírt az elképzeléseiről.

1948-ban a felsőoktatásban lezajló ideológiai tisztogatás, és ezzel összefüggően a Társaslélektani Intézet megszüntetése miatt Lükő Gábor a

kommunista hatalomátvétel után ún. kényszer-nyugdíjazás áldozata lett. Ez az intézkedés meghatározta élete későbbi alakulását, és végérvényesen a tudomány mellőzött, agyonhallgatott kutatója lett. Előbb Gyulán, majd Baján volt muzeológus, végül Kiskunfélegyházán a kis múzeum igazgatójaként ment nyugdíjba három évtizeddel ezelőtt. A tisztelgő kötet éppen ezért gazdagon mutatja be a muzeológust, aki a tárgyak mögött az életet is látta és meglátta azt, ami nemcsak széppé tette, hanem kultúra továbbhagyományozásának bizonyossága lett. Vajda Mária, Németh Csaba, Bánkiné Molnár Erzsébet, Fazekas István számos eddig ismeretlen eredményt tárt fel e téren. Mindezek ismeretében mégis el kell mondani, hogy visszhangtalan maradt a pult alól árusított *A magyar lélek formái* második kiadása éppúgy, mint a *Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete* című könyve, amelyben továbbfejlesztette a korábbi szimbólumértelmező elképzeléseit.

Az elmondottakból következően érthető a most megjelent félszáz tanulmány jelentése, amelynek mindegyikére nincs mód kitérni. Összességükben bizonyítják, hogy Lükő Gábor mellőzöttsége jelentős hatást váltott ki, és nagy azoknak a tábora, akik értik, szeretik, tisztelik őt, tenni akarnak annak érdekében, hogy eszmerendszere ne tűnjön el. A tanulmánykötet 8 nagy csoportba sorolja az írásokat a jobb tájékozódás érdekében, és egyúttal rámutat az ünnepelelt sokszínű kutatási tevékenységére. A csoportosítás kényszerítő rendszerező tevékenység eligazítást kínálva az érdeklődőknek, de természetesen tudjuk, hogy Lükő Gábor műveiben éppen az a különös, hogy mindig egységben látja a kultúrát. Könnyedén mozog a zene, a költészet, a népköltészet, az irodalom, a nyelvészet és a díszítőművészet világában, és az összetartozó részeket logikusan illeszti egymás mellé. Az életmű megismeréséhez segítséget nyújt a kötetben megtalálható a legjelentősebb írásainak jegyzéke és az életrajz. Mindez nem helyettesíti az életmű méltatását, amely még a magyar tudományosság előtt álló feladat. A tanulmánykötet csupán sejteti azt a sokszínűséget, ami névéhez, érdeklődési köréhez tartozott.

A szerzők határon innen és túl, Európa sok országából és távoli földrészekről egyaránt a szerkesztő Pozsgai Péter hívására vállalkoztak arra, hogy tiszteletüket tegyék Lükő Gábor előtt. Tették ezt annál inkább, mert napjainkban az érdeklődők széles körében világossá vált, hogy a magyar kultúra gyökereit lehető legszélesebb módon kell megismerni. Az őstörténet folklór szempontú megközelítése éppen úgy fontos, mint a nyelvi sajátosságok figyelembe vétele lehető legteljesebb nyelvi ismeret birtokában. A kötet az egyenlenségek ellenére a teljeség látásának igényét juttatja kifejezésre, és cí-

mével emlékeztet Adyra, a költészet szimbólumainak avatott ismerőjére, aki szintén a már-már elfelejtett rétegeket hozta felszínre éppen úgy, mint a művelődéstörténetben Lükő Gábor. Ma is időszerű és szükséges a magyar őstörténet egykor összefüggő, de csak részletekben megmaradt tényeinek rendszerezése, feltárása. Erre vállalkoztak most néhányan. Így a *Tűzcsiholó* című rangos, szép kiállítású, igényes kiadvány egyszerre ad hírt számos új eredményről és hívja fel a figyelmet Lükő Gábor méltatlanul elfelejtett eredményeire, annak jelentőségére a XX. század végi magyar művelődéstörténetben. (Szerk.: Pozsgai Péter, Bp., 1999. Táton Kiadó)

Kríza Ildikó

Zala megye a XVIII–XIX. században – két korabeli írás alapján

Az első kötetével éppen 25 évvel ezelőtt színre lépő *Zalai Gyűjtemény* immár 46. kötetében két kéziratot történeti és földrajzi mű került bemutatásra; egyik *Bél Mátyás*: Notitia Hungariae Novae Historico Geographica című munkájának Zalára vonatkozó, kéziratban és töredékesen fennmaradt fogalmazványának magyar fordítása, a másik pedig *T. Mérey Klára* munkája, amely több korabeli forrás összekapcsolásával Zala megye XVIII–XIX. század fordulójára körüli időszakának részletes és elemzett ismertetését adja.

A kötet első részét adó Bél Mátyás-féle Zala vármegye leírása az Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan Könyvtárában található, latin nyelven fennmaradt kéziratát Szabó Béla, a levéltár egykori igazgatója fordította le és rendezte össze. *Bél Mátyás* (született Ocsován 1684-ben és elhunyt Pozsonyban 1749-ben) korának kiemelkedő tudósa volt. Maradandó pedagógia elméleti, nyelvészeti, teológiai tevékenysége, de ezeknél is ismertebb történeti forrásfeltáró és kutatói munkássága, a leíró néprajz és a gazdaságtudomány és nem utolsósorban a magyar földrajz-tudomány általa történet megalapozása.

Fő művében, a *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica...* kötetében a történeti és a leíró földrajz sajátos ötvözetet jelenik meg; az ember és az őt körülvevő táj, történelem és a benne élő ember kölcsönösségének korát messze megelőzően korszerű szemléletű (szinte mondhatnánk: pozitívista) leírása. A munka hatalmas adatgyűjtő munkával járt, igen számosan vettek benne részt, sokan támogatták, mások gáncsolták. A kézírata 82 kötetet tett ki, ebből azonban csak 5 jelent meg, az első négy – összesen 2693 oldalra rúgó – kötet még életében 1735 és 1742 között, az ötödiknek emlegetett –

Moson vármegye leírása – pedig 1892-ben, mindössze 71 oldalon és 100 példányban (a közműltban jelentette meg újjól a Csallóköz Kiadó).

Mintegy tízezer fólió kéziratban maradt. Ezt vásárolta meg Bél Máttyás özvegyétől Batthyány József kalocsai érsek, későbbi esztergomi hercegprímás, és megkezdte a további kiadások előkészítését, amiben azonban halála megakadályozta. A kiadatlan részhez tartozik Bél Máttyás *Notitia Comitatum Veszprimiensis, Simigliensis et Szaladiensis* címet viselő, talán már akkor is befejezetlen és csonka műve is. A leíró történeti, statisztikai és geográfiai rész anyaggyűjtését nagyjából befejezhette a szerző, mivel azt elküldte a vármegyének ellenőrzésre és kiegészítésre, de – valószínűleg – azt a főispán soha nem küldte vissza, vagy valahol elvesztett. Bélnek így csak a töredékes, ám eredeti fogalmazványok maradtak meg.

Bél Máttyás gazdag anyagot gyűjthetett Zaláról, mivel a megbízott adatgyűjtői mellett, maga is járt személyesen a megyében – igaz, csak a Balaton Keszthely-közei részein –, amikor is 1731 telét adatgyűjtéssel Festetics Kristóf somogyi alispán balatonkeresztúri birtokán töltötte. Vele, vagy csaknem azonos időben járta be a Balaton e részeit az a Mikoviny Sámuel mérnökkari tiszt, korábban kamarai mérnök, akit az uralkodó, III. Károly azzal az utasítással rendelt Bél mellé, hogy – az általa is hézagpótlónak és szükségességnek tartott munkában – a térképészeti munkákat végezze el s vegyen részt a hatalmas adathalmaz ellenőrzésében is. Bél tervezett nagy munkáját tette volna teljessé Magyarország egyetemes földrajzi, történeti, gazdasági és néprajzi térképe.

A kor legkiválóbb hazai térképészének irányításával hét év alatt 49 vármegye – készítésénél a minél nagyobb részletgazdagságot, pontosságot és megbízhatóságot már alapelvnek tekintő – térképe készült el, ezek közül 23 részbe metszve ma is megvan. Valamennyi dunántúli megye térképe elkészült, egyedül Zala vármegyéé nem lelhető fel. Annyit tudunk, hogy a megye talán egyetlen példányban készült áttekintő térképét – Somogy több kézirat lapjával együtt – a térképész Kora-binszky János megvásárolta a Bél-hagyatékot kezelő Erich Fritschtól, de további sorsuk ismeretlen. Zala megyét érintő más lapok azonban fennmaradtak, így a Balaton nyugati medencéjét és környezetét nagy részletgazdagsággal ábrázoló térkép, de sok földrajzi és vízrajzi adatot tartalmaznak a Vas-, Somogy- és Veszprém megyei térképlapok és vázlatok az illető megyehatárokon is átnyúló részletei.

Bél Máttyás ránk maradt megyeleírása csonka, de csonkaságában, hiányosságáival is Zala

megye korábban soha nem volt képét rajzolja meg. A természeti- és emberföldrajzi leírás mellett ismerteti a vármegyei közigazgatást, annak történetét, majd a legbőségesebben a megye hajdanvolt várait és erősségeit. A kor elbeszélő stílusában megírt történetei két részre választják a megyét: az Alsóőrstől a Muráig tartó és járásokra felosztott nagyobbik és a Muraközt magában foglaló kisebbik részre. Kiemelten foglalkozik a megyének a különféle kamarai és hadügyi leírásokban és inventáriumokban szereplő erősségeivel és váraival, különösképpen Kanizsa és Csáktornya mezővárosokkal, s szinte csak címében maradt meg a Kapornaki, a Szántói és a Tapolcai járás. Kanizsa 1664-es töröktől történt visszafoglalásának gazdag német irodalma volt (memoár, röplap és ponyva), s számos korabeli metszetnek is témát adott az ostrom. Csáktornyát a Zrínyiek tették gazdaggá – ahogy akkoriban nevezték: ragyogóvá –, s a közeli Új-Zrínyivárt ostroma révén pedig Kanizsához hasonlóan híressé. Hogy Bél Máttyás gyűjtőszemvélye mi mindenre nem terjedt ki, azt mutatja most a munka függvényében szereplő *Zrínyi gyászéneke* is.

A kötet másik, nagyobb és hangsúlyosabb része T. Mérey Klára: *Zala megye útjai és a melletteük fekvő települések a XVIII–XIX. század fordulóján* című munkája, amelyben a szerző forrásközlő- és elemző tanulmányában egy eddig szinte sehol fel nem használt levéltári anyaggyűjtes feltárását végezte el. A bécsi hadilevéltárban őrződött meg az 1800-as évek elején nyilvánvalóan katonai topográfiai és térképészeti céllal elkészített leírás, amelyik a munka alapját szolgáltatja. Ennek adathalmazát, esetenként kissé száraz katonai nyelvezetét kapcsolata össze szerzőnk a korban alig pár évvel korábbi Crusius-féle postalexikonnal, annak kiváló kincstári adathalmazával, valamint nem utolsósorban az első hazai statisztikai-földrajzi munkával, a Vályi András által összeállított és 1796–1797-ben három kötetben megjelent kiváló Magyarország leírásával.

A források szinte mindenre kiterjedő figyelemmel elvégzett feldolgozásával Zala megyének egy olyan újabb leírása keletkezett, ami a kor ismert földrajzi-statisztikai – inkább enciklopédia jellegű – leírásait kiegészíti, teljesebbé teszi. A XIX. század eleje hazai viszonyainak minél részletgazdagabb feltárása annál is inkább fontos számunkra, mivel éppen a nagy vízrendezések, majd az útpítések megkezdése előtt – a messze korábbi természeti-környezeti elemeknek, a táj és az ember kapcsolatának még egyszer, utóljára megfogható – hagyományos állapotait rögzíti. A forrásmunka mérhetetlen anyaggazdagsága nemcsak a mai *zalai*, vagy az *országos* történet kutatása számára is bírhat kü-

lönös fontossággal, hanem határon a túla került *Muraköz* történeti múltjának feltérésében is.

A korabeli megye útjainak – a posta-, a hadi-, a fő- és a mellékkereskedelmi-, vagy egyszerűen csak országútnak, vagy mellékútnak nevezett utakból álló hálózatának és a mellettünk elhelyezkedő településeknek és lakóinak, s nem utolsósorban a természeti környezetnek, annak számos elemének – domborzat, vízrajz, növényzet stb. – vizsgálata és földrajzi-statisztikai leíró jellegű összefoglalása – most nem is szólva a más források bevonásáról – olyan hatalmas adathalmazt jelentett, aminek kibontására és elemzésére eredményesen nem sokan vállalkozhatnának.

Mérey Klára munkája nyomán a XVIII. század végi, XIX. század eleji megye olyan képe rajzolódik ki, amit eddig csak kevesen tudhattak maguk elé képzelni. A több mint egy évszázados török uralom, a megyén is végigvonuló és végigpusztító visszafoglalási háborúk eseményei után, mintegy örökségként alapvetően megváltozott kép fogadta a XVIII. század elején erre tévedő utazót. A változások alapvetően befolyásolták a település és a népesség, a környezet és a gazdálkodás egészének rendjét, nem is szólva a vizek járásának változásairól, a közlekedés lehetőségeiről, vagy inkább lehetetlenségeiről. Aztán inkább a század közepétől, illetve második harmadától zajló új országépítés feladata volt azoknak a változásoknak a végrehajtása, amelyek alapot adtak a XIX. század legelején a reformkor nagy változásaihoz.

A meginduló központi és helyi vízrendezések mellett – részben velük együtt – a közlekedési viszonyok átalakítása volt a legsürgetőbb feladat. Ezt szorgalmazta a központi hadi- és kamarai igazgatás, de szorgalmazta mindenki, aki érdekelt volt a kereskedelem, a külső és belső forgalom élénkülésében. Mint ahogy a dolgozat is mutatja, az utak és állapotuk, a körülöttük fekvő települések felmérésében is a különféle katonai szempontok elsőbbsége érvényesült még a múlt század első évtizedeiben is. A katonai egységek mozgatójának, az ellátás biztosításának a tervezhetősége volt az a szempont, ami a leírást végzőket vezette. A települések népessége, gazdasági állapota szintén a katonai szempontok szerint került rögzítésre, de ez talán egyben azt is jelentette, hogy a független és felkészült mérnökkari tisztek által végzett munkára kevés befolyással voltak a helyi viszonyok, s így az összegyűjtött információk és a leírt adatok a különféle megyei- és főleg adózási célzatú kamarai összeírásoknál talán pontosabbak.

Bencze Géza

HELLE MÁRIA:

Czéh Sándor magyaróvári nyomdász-kiadó illusztrációinak mintakönyve az 1836 és 1875 közötti évekből

Közgyűjteményeink kalandos sorsát ismerve csodálkozhatunk, hogy a jeles óvári tipográfus kiadványokban használt illusztrációinak mintakönyve épségben vészelte át a kincseket megbarlóló évtizedeket. És hálásak lehetünk a késői utódunk, hogy a mosonmagyaróvári Hansági Múzeumban őrzött katalógus képmeghatározásait elvégezte, a nyomda történetét összefoglalta, a kiadványok jegyzékét összeállította és mindebből egy gyönyörű kötetet szerkesztett. *Helle Mária* fontos művelődéstörténeti munkát készített, amely egyben hasznos segédeszköze a nyomdászati történetét kutatóknak, s élvezettel forgatott olvasmánya a laikus olvasónak is.

Az eredetét a XVII. századig visszavezető evangélikus Czéh család Pozsonyban élő Sándor nevű tagja, 1835-ben nyomdaállítási kérelemmel fordult Moson megye közgyűléséhez. Moson megye az ország egyik legkisebb és legkritikáiban lakott megyéje volt. Területén akkor három etnikum élt: németek (64 %), magyarok (20 %), és horvátok. Története során egy alkalommal működött sajtó a megye területén, Huszár Gál vándornomdájára a XVI. század közepén. Bár Pozsony a reformkorban a nyomdászok és kereskedők fellegvára volt, Czéh Sándor mégis jó érzékkel választotta ki tevékenysége leendő színteréül Magyaróvárt, Moson megye székhelyét. Az alig három ezer lakosú város fontos vásárhely, központja egy óriási Habsburg birtoknak. 1739 óta piarista gimnáziuma van, és itt működik az egyre nagyobb hírnévre és tekintélyre szert tevő mezőgazdasági akadémia, amely messziről vonzza ide a diákokat. Czéh Sándor nyomdájára 1836-ban kezdte meg működését Magyaróvárrott egy faszajtóval, gazdag betű- és díszkészlettel. A következő években kalendáriumokat, evangélikus egyházi tankönyveket, névtárakat, énekeskönyveket, szótárakat, törvénykönyveket, imádságos és alkalmi kiadványokat, politikai beszédeket, hazafias dalokat, mezőgazdasági szakmai munkát, tudományos ismeretterjesztő és vallásos műveket nyomtatott magyar, német és horvát nyelven. Néhány év múlva kölcsönkönyvtárat, könyv- és papírkereskedést nyitott a városban. 1848-ban a leltár szerint már 90 mázsa betűje volt a műhelynek, amelynek munkáit a nyomdászattörténetek szakszerűnek, igényesnek és esztétikusnak ismerik el. Czéh Sándor után fia Lajos, 1910-ig működte a nyomdát, s ő ajándékozta a magyaróvári múzeumnak a nyomda iratait és mintakönyveit. Ebből maradt meg az értékes illusztrációs-gyűjtemény, amely Czéh Sándor gazdagon díszített kiadványainak képeit tartal-

mazza. Sajnos a betűmintakönyv egy gyűjtő tudatlansága miatt tönkrement.

Helle Mária a Czéh nyomda történetének főlázolása után 306 kiadványt ír le az 1836 és 1886 közötti évekből, ezeket négy nagy budapesti könyvtárban, Mosonmagyaróváron és Győrött, valamint bibliográfiákból és kereskedelmi jegyzékekből gyűjtötte össze. Kár, hogy figyelme nem terjedt ki a Pannonthalmi Főapátság Könyvtárára, ahol Czéh számos vallási témájú munkája található. Kétségkívül az ismertett mű a legértékesebb, a legtöbb munkát igénylő része annak az 1179 képnek a meghatározása és leírása, amely a mintakönyvben található. A szerző utal az illusztráció felhasználási helyére – Czéh Sándor és más nyomdászok kiadványaiban –, s ha módja volt rá, kiderítette, hogy honnan származtak a dúcok, illetve mely nyomdák mintakönyvében találta meg még azokat.

E meghatározásokat követi az a csaknem 1200 fametszet, amelynek dúcait valószínűleg bécsi, pozsonyi és pesti metszőműhelyekből vásárolta Czéh Sándor. Párját ritkító gazdagság ez a korabeli nyomdák készletéhez képest, s a tipográfus igényességét bizonyítják a szép és változatos fejlécek, barokk vignetták, városképek, arcképek, koronák, címerek, Merkúr-jelképek, mesék és történetek illusztrációi, Jézus – és Mária – ábrázolásai, az Ószövetség és Újszövetség jelenetei, műzsák és amoretek, páncélos vitézek, lovagok, tájképek, állatok és magyar életképek, amelyekkel a nyomda termékeit ékesítette a mester.

A szerző munkájának nagyságát és igényességét bizonyítják azok a jegyzetek és források, amelyek a levéltárakban és könyvtárakban töltött kutatások nyomán kerültek elő. Helle Mária műve nemcsak nagyszerű tudományos teljesítmény, hanem szemet gyönyörködtető alkotás is, amelyet 1998-ban a Balassi Kiadó jelentetett meg.

Tuba László

SZABÓ KÁROLY: Nógrádi Pantheon

Emlékkülféseken, irodalmi évfordulókon elhangzott előadások, valamint folyóirat- és vitacikkek gazdag gyűjteményének tárháza a *Nógrádi pantheon* című kötet. A többségükben jelentős alkalmakra született írásokat az egységbe szerveződés igénye, Szabó Károly keze formálta köteté. A szerző munkája Előszavában ekként vall erről: „Szinte kisüreggették tőlem, hogy összegyűjtve, kiadványban is képviseljek magukat. Mert különállásuk ellenére is együvé tartoznak. Hiszen voltaképpen ugyanarról szólnak

mindnyájan: Balassagyarmatról és az azt körülölelő régiókról. Egytől egyig azt kutatják, hogy milyen volt a viszonya az ott élt alkotóknak a várossal s annak környékével.”

Szabó Károly a lokálpatrióta szemszögéből is látja a várost, hiszen több mint három évtizede maga is Balassagyarmat polgára. Ez idő alatt gyűjtötte össze mindazokat a forrásokat, amelyek a földolgozás során annak bizonyítékául szolgáltak, hogy az egykoron „megyei urak székvárosának” nevezett város történelme egészen a közelmúltig összefonódott irodalmi életünkkel. A szerző mintegy jelképként értékeli azt aényt, hogy Balassi Bálintnak ez a város adta előnevét, illetve azt, hogy a költő családjától származtatható a város nevének első tagja. A szerző kronologikus rendben haladva tekinti át azoknak a művészeknek, költőknek, íróknak, irodalomtörténészeknek az életpályáját, akik a nagy előd nyomdokain haladva munkáik „szövetéül” a város életéből választották az „alapanyagot”, még ha a versekbe, regényekbe, novellákba formált írások ihletőjét, Balassagyarmat mára már többnyire nem tartja számon az irodalomtörténet „emlékezete”. Az írások nyomán kirajzolódik annak a *Koháry Istvánnak* az arcéle, aki mint költő szervezte újjá a törökök által romba döntött város életét; körvonalazódik *Gyurcsányi Gábor* alakja, aki alispánként még *Kazinczy* elismerésére is méltóvá vált, hiszen a magyar nyelv jogaiért és fejlesztéséért harcolt. Az írások *Szontagh Pál*, *Pulszky Ferenc*, a *Madách* fivérek (Madách Imre főművének, a *Tragédiának* külön fejezetet szentel a szerző), *Brankovics György*, *Mikszáth Kálmán*, *Mauks Ilona*, a *Stréter* fivérek, *Komjáthly Jenő*, *Mollinár Gizella*, *Tornay Cécile* munkásságát, és a városhoz fűződő kapcsolatait is elemzően tárják föl. A két világháború közötti időszakban a város irodalmi élete szinte teljesen megszűnt. Szabó Károly kötetében bemutatja azt is, miként él az innen elszármazottak – *Vilar Béla*, *Jobbágy Károly*, *Polgár István* és *Nyeki Lajos* – emlékezetében „tündérvárosként” Balassagyarmat, amelyet megkapóan idéz meg *Megyeri Sári*, az 1930-as évek ismert filmszillaga is.

Egy város egészséges „önértékelésének”, és pozitív megítélésének alapvető motívuma az, hogy a föltárt helytörténeti forrásanyagok a földolgozás, a szintézis során a teljes egész megismerését tegyék lehetővé. Ebben segít ez a kitűnő kötet, amelynek szerzője sajátos szempontok szerint, egy újfajta „fénytörésben” láttatva mutatja be a város történetét, az írásokkal bizonyítja azt, hogy „Nógrád a magyar irodalom Erdélye, s benne Balassagyarmat: Kolozsvár.” A fejezetek élén álló fotók az írók, költők életrajzi adataival egészülnek ki. (Balassagyarmat, Madách Imre Városi Könyvtár, 1998.)

Bartók Györgyi

Tanúk és vértanúk

Kortárs krónika Pákozdtól Aradig

Az 1848/49. évi szabadságharc hadi eseményeit, politikai és emberi fordulatait, illetve a döntő csaták tüzelmenyeit és következményeit 150 év alatt tüzeltessen földolgozta a honi történettudomány, ám olykor minden tudós értékezésnél és vonzó ismeretterjesztő írásnál többet mond a korabeli krónika, az egykorú följegyzés, a résztvevők tanúságtétele. A *Nóvé Béla* összeállította szemelvénygyűjtemény éppen ilyen sokatmondóan szemléletes krónika-mozaik, amely 1848 szeptemberétől, a pákozdi csatától 1849 őszéig, a világosi fegyverletételig, Komá-

nyomon a hadi eseményeket, éspedig úgy, hogy a 13+1 hónap krónikáját havonkénti fejezetek remekül válogatott forrás-összeállításai elevenítik meg.

Minden hónapfejezet az adott időszak legfontosabb eseményére utal címében; például 1848 szeptembere: *Fut Bécs felé Jellasics...*, 1849 januárja: *Buda várán újra német zászló*, vagy az év júliusa a *Szörnyű idő, szörnyű idő* mottó – címet kapta. A fejezeteken belül szoros időrendben sorakoznak a szemelvények, az alig oldalnyi, olykor bekezdésnyi passzusok, amelyek lényegrelátón, nemegyszer frappánsan érzékeltetik a kort, az eseményt, a szereplőket. Az első forrás-szemelvény *Kossuth* 1848. szeptember 11-i, gyűjtőhangú képviselőházi beszédének részlete; az utolsó a festőművész *Barabás Miklós* memoárjából való, ebben arra emlékezik, miként őrizte meg *Batthyány János* értékes képgyűjteményét a bosszúálló, fosztogató osztrákok elől. Vagyis a fegyveres honvédelem, a szabadságharc katonai előkészületeitől a megtorlásig adnak közelképet a forrásrészletek. Közöttük olyan megrendítő olvashatók, mint *Petőfi Szendrei Júliához* írott utolsó, síron túli hűséget ígérő levelei, vagy épp *Dimitrij Szoncov* cári tiszt beszámolója a debreceni csatáról. A dokumentumrészletek többsége természetesen az államférfitől, tábornoktól, közéleti személyiségtől való (*Táncsics Mihály*, *Görgey Artúr*, *Szemere Bertalan*, *Degré Alajos*, azután *Miklós* cár levele *Ferenc József*hez, vagy *Haynau* tábornok elöterjesztése a kivégzendők listájával), de talán még ezeknél is érdekesebbek, életközeliabek a közkatonák, civil szemtanúk fennmaradt levelei, naplói (pl. *Brunsvik Teréz* naplója, *Büttner Emil* 16 éves honvédkáplár levele, a halálra ítélt *Kutzka Mihály* kovácsmester búcsúlevele, az aradi vértanúk özvegyeinek írásai stb.). Így a kötet az eseményeknek nemcsak a történelmi dimenzióit tárja föl, de emberi vonatkozásai is egészen közel hozza. Természetesen a szemelvényeknek számottevő helytörténeti hozadéka is van, hiszen a dokumentumok némelyike erősen kötődik ke-

letkezése helyéhez is, mondjuk, a pákozdi csataterhez, *Kossuth* Lajos alföldi toborzókörútjának állomásaihoz, a délvidéki küzdelmekhez, az ostromlott Pest-Budához vagy a forradalom másik fővárosához, Debrecenhez, netán a győzelmes nagyszabani bevonuláshoz, meg persze Világoshoz és Aradhoz is. Tér és idő, haza és múlt koordinátarendszerben állnak a kronológus rendbe sorolt, változatos műfajú dokumentumok, illetve részleteik (hivatalos iratok, magánlevelek, naplóföljegyzések, közlemények, kiáltványok, beszédek hadijelentések stb.), a nemzeti és a helyi történelem elválaszthatatlanságát példázva.

A szemelvények szövegei mai helyesírással szerepelnek; kísérő jegyzetek, szakirodalmi utalások sem nehezítik a folyamatos olvasást, a legszükségesebb magyarázatok, kiegészítések a szövegben, zárójelbe téve találhatóak. A több száz szemelvényt hasznos kiegészítő apparátus kíséri: a tizennégy hónap fő eseményeinek kronológiai táblázata, valamint az *Ajánló bibliográfia 1848–1849 történetéhez*, amely nyolc fejezetben (pl. források, monográfiák, hadtörténeti tanulmányok, helytörténeti munkák, albumok stb.) tárja föl a korszak legfontosabb vagy leginkább hozzáférhető irodalmát, a szak- és ismeretterjesztő kiadványok sokaságát, további források és információk felé kalauzolván a múlt iránt komolyan érdeklődő olvasókat. (Csikszereza, 1999. Pro-Print Kiadó)

Mezey László Miklós

SZARKA LAJOS:

Páratlan testvérpár

A Schulhof-testvérek szerepe Hévíz világfürdővé válásában

Schulhof Vilmos 1905-től négy évtizeden át volt Hévíz fürdőorvosa. Élete a fürdőidényhez igazodott, a telet Pesten töltötte. Gyógyítója munkája mellett megalapozta a svéd módszerekkel gyógyító Zander-intézetet. Testvérével együtt elvégezte a fő tudományos vizsgálatát, publikációk sorát jelentette meg a szak- és a népszerűsítő folyóiratokban. Sokat tett a külföldi, különösen a német vendégkör megnyerése érdekében, hiszen a két világháború között Hévíz, valamint Bécs és Graz között naponta indult autóbuszjárat.

Már 1912-ben érezhető volt a fejlődés. Az 1920-as évektől Hévíz-fürdő hazánkban egyike volt a legismertebb és legkedveltebb gyógyhelyeknek. Hozzájárult ehhez a dr. Zander svéd orvos nevéhez fűződő, gépekkel történő mozgásterápiás gyógygimnasztika bevezetése.

Schulhof Vilmos – mint minden évben – a szezon kezdetén 1944-ben is leutazott Hévízre, szokott munkájához, elhagyva a számára biztonságosabb fővárost. De nem kezdhetette meg gyógyító munkáját, a keszthelyi gettóból Auschwitzba deportálták, ahonnan sem ő, sem felesége nem tértek vissza.

Huszonöt évvel fiatalabb testvére, Ödön folytatta munkáját. Továbbvitte a hagyományt, beleértve a szegény betegek és a helyi lakosok ingyenes ellátását. Nagy szakirodalmi és orvosi tevékenységére tanítványok sora emlékezik.

Szarka Lajos könyve nemcsak emléket állít e „páratlan Tostvörpár” munkásságának, hanem érdekes olvasmány is. A fürdőhely ismertetése, története, a különböző gyógymódok leírása, szép kiállítású illusztrációk teszik vonzóvá. Schulhof Vilmos és Ödön egy-egy tanulmánya zárja a kötetet. Az olvasó egyetérthet az előző megállapításával: „A fürdőhely történetével számos munka foglalkozott már, de a mostani kötethez hasonló, egy adott időszak orvosi-szakmai történetét feldolgozó mű ez idáig még nem látott napvilágot.”

Róbert Péter

BELLON TIBOR:

Beklen

A nagykunsgági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII-XIX. sz.-ban

Nem véletlenül választotta Bellon Tibor, a Karcagi Györffy István Múzeum egykori igazgatója a Nagykunsgág hagyományos állattartásával foglalkozó, három évtizedes levéltári, könyvtári és helyszíni gyűjtőmunkája eredményeként megszülető könyve címéül ezt a kun nyelven *örzöttet, óvottat* jelentő szót: *Beklen*. Hiszen a külterjes árutertermelő állattartás során a megélhetés és a vagyonosodás szempontjából legnagyobb értéket jelentő jószágállomány *megörzése* jelentette a nagykunok legfontosabb feladatát: beleértve ebbe az állatok egészségének, szaporodóképességének, hasznának – vagyis tartásuk *célszerűségének megörzését*.

A Nagykunsgágról van szó ebben a könyvben, ami tulajdonképpen hat mezővárost – Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Kunszentmárton, Túrkeve – jelent, hiszen a vidék a török hódoltság idején vált hatalmas pusztákkal rendelkező, gyér településhálózatú tájjá. Ezek a török hódoltság alatt is fejlett önkormányzattal rendelkező mezővárosok a redempció követően még inkább öntörvényűekké váltak, s az ennek nyomán hátramaradt iratanyag felbecsülhetetlen forráskincset jelent

az elmúlt századok életmódját vizsgáló kutatók számára.

A Nagykunsgág népének a török kiűzését követő másfél-két évszázadban a legellettésre alapozott árutertermelő nagyállattartás jelentette a fő megélhetést, ezt pedig elsősorban két tényező szabályozta, nevezetesen a *redempció* és az *ármentesítés*. Ehhez járult harmadikként az a rendkívül szigorú, célszerű és a közösség érdekeit szem előtt tartó központi – majdnem azt írtam: kényszer – gazdálkodás, amit a nagykun mezővárosok tanácsa valósított meg. Ez azonban még véletlenül sem hasonlított az 1950-es évek ugyancsak központosított gazdasági rendszerére, hiszen a múlt századokban a szakmailag leginkább hozzáértő, a többség akaratát képviselő és megvalósító városatyák intézték a település állattartásának ügyeit, betartva a hagyomány rendjét és kifelé is képviselve a kommunis érdekeit.

Bellon Tibor könyve jelentős mértékben gazdagítja a külterjes árutertermelő állattartásra vonatkozó ismereteinket. Ezek pedig bizonyos mértékben eltérnek attól a képtől, amelyet Herman Ottó, Szűcs Sándor, vagy akár Györffy István munkáiból ismerünk. Azok elsősorban a jószágot őrző pásztorok szemszögéből mutatták be a külterjes állattartást és a hozzá tartozó pásztortörzsvilág romantikusabb oldalát. Bellon a szántóvető emberekhez és a városi polgárokhoz képest kétségtelenül függetlenebb pásztortörzshöz is parancsoló, munkájuk rendjét meghatározó, a rendeletek ellen vétőket áristomba vető, megpálcázató városi tanácsosok, magisztrátusok és más előljárók szemszögéből vázolja a nagykunsgági mezővárosok állattartásának rendjét.

Külön fejezetben foglalkozik a birtokviszonyok alakulásával és az árutertermelő állattartás szempontjából oly fontos pusztabéletekkel. Bőséges anyag alapján vázolja fel a gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt elkülönült, célszerű munkamegosztást megvalósító pásztortársadalom rendjét, a pásztortogadással, a pásztorbérek alakulásával. A pásztortörzsvilág hierarchikus világa természetesen állatfajok szerint is tagolódott a gulyát, a ménest, a sertésnyáját, a juh- és a birkanyáját őrzőkre. Még a témát valamelyest ismerő számára is meglepő, hogy a pásztortörzsvilág öntörvényű mikrovilága milyen szervesen illeszkedik a városvezetés által teremtett makrokörnyezetbe. A magisztrátusi jegyzőkönyvek, protokollumok, szerződések lapjairól világosan kiderül, hogy ezekben a nagykun mezővárosokban valójában az előjáróság, pontosabban a városi gazdaságalmának választott képviselői gazdálkodtak, s a pásztortörzsvilág jórészt csak eszközök voltak a kezükben. A tanácsban ülők mondták meg, hogy mi kor és mely határrészeket legellettetnek és melye-

ket hagynak meg kaszálónak; mikor tilalmazták valamely terület legeltetését, mikor és mely részeket szabadítanak fel a tilalom alól; mikor eresztik a kosokat a juhokra; hol ássanak kutat és mikor takarítsák azokat és így tovább. De még az értékesítést is ők szabták meg: „a kereskedőkkel – olvashatjuk – mindig a tanács tárgyalt és velük az alkut az egész város állatállományára kötötték meg”. Ez biztosítékot jelentett a kereskedőknek is, a lakosoknak is – hogy nem csapódnak be külön alkuval –, tanácsnak is, hogy az állatokért kapott pénzből kifoghatja az adósok hátralékát. Aligha tévedünk, ha úgy ítéljük meg, hogy ez a módszer tette lehetővé, hogy itt ne alakuljon ki olyan elősködő kereskedői réteg, amely – a kalocsai paprika, a makói hagymatermelő körzetben és más árutermelő vidékeken – a termelők megosztásával, egymás ellen fordításával tisztességtelenül növelte – és növeli – a hasznát, évszázadok óta.

Bellon Tibor könyve nemcsak a néprajzi szakirodalom jeles darabja, de kiváló helytörténeti munka is, hiszen helyi források alapján felvázolt lokális állapotokból von le nagyobb földrajzi, társadalmi és gazdasági egységekre jellemző megállapításokat. A könyv legfontosabb tanulsága pedig az, hogy csak célszerűen tagolt, öntörvényei szerint fejlődő társadalmi-gazdasági berendezkedésű közösségek alkalmasak arra, hogy fejlett árutermelő állattartást valószínűsítsanak meg, akár külterjes viszonyok között is.

A nagy összefüggések felvázolása mellett a szerző talál módot a mindennapok apró örömeinek, vagy akár „stiklijeinek” bemutatására is. Így ismerkedünk meg a kártyázásra, mulatozásra, dorbézolásra összeülő, s a járástól olykor-olykor elhanyagoló; vagy a jórandóságba kapott kenyérért túl sűrűn a falvakban látogató, s ennek során asszonyaikhoz sündörgő huncut pásztorokkal. De megtanulhatjuk a juhaprikás, a „juhtest” elkészítésének leghelyesebb módját is. (Önkormányzat, Karcag, 1996.)

Halász Péter

KLOTZ IGNÁCZ (TÖRZSÖK):

A Vértesekről

„A kies Vértések nem csupán természeti szépségekben, de hagyományos mondákban is gazdagok. Még sok összeszedni s megírni való van!” – közli bevezetőjében a XX. század elején megjelent, s a községi önkormányzat és iskola jóvoltából reprintben ismét kiadott tárcagyűjtemény szerzője, Klotz Ignác (1869–1940). Megállapítása minden elfogultsága ellenére – Klotz 1901–1916 között volt Vértesszőlősi plébános – ma is igaz. Ő összegyűjtötte, és írásban közzé-

tette a környéken akkoriban ismert mondák, anekdoták egy részét. E kis gyűjtemény a történeti köztudat kifejezője tájunkon a „Vértések”-ben, a jelzett időszakban.

A többes szám arra utal, hogy a szerző tágabban értelmezi a környéket. A Vértés és a Gerecse találkozási pontjánál „összeszedte a nép szájáról a múlt emlékeit, megírván históriáját, a közfolyamatos emlékezetében a leghálásabb utódok számára”. Az utókor persze hálás, de feladata az is, hogy megismerje az itt közltek belső összefüggéseit. A benne feltűnő adatokat értékelje, és értékén kezelve adja tovább e gyűjteményt az olvasók számára. Fontos, hogy tudjuk: Mi a valós adat és állítás és mi „utalható a legendák világába”. Milyen szemléleti alapjai vannak e gyűjteménynek? Mi és hogyan használható fel mindebből ma az iskolai történelem (helytörténet), földrajz, irodalom tanórákon, hogy „múltunk e szeletével a fiatalabb korosztályok is megismerkedjenek...” (Idézet a *Vértések liliuma* című tárcából és a kiadói előszóból.)

Ahogy a földrajzi név, úgy a műfaji meghatározás, „tárczák” sem teljesen pontos. Az itt közl 56, korabeli lapokban megjelent, többnyire könnyebb fajsúlyú „irodalmi alkotás” a századforduló táján volt divatos kifejezési forma Magyarországon. Talán a sors fintora, de tény, hogy a Klotz által több helyütt is oroszosított francia viszonyok nyomán honosodott meg nálunk is ez a „vonal alatti” sajtóműfaj. A közölt történetek nagyobbik részéről nem állapítható meg egyértelműen e helyhez kötöttsége. Rövid, tanulságos, olykor tréfás történetek, anekdoták, népköltészetünk egyik legjellegzetesebb alkotásai ezek, még ha írott formát kaptak is. Lényeg a történet és a mélyen húzódó tanulság. Az írások másik csoportja kifejezetten – de a történeti hitelességet tekintve nem mindig bizonyíthatóan – a helyi történelem egy-egy epizódját beszéli el. Egy-egy itteni, elsősorban vértesszőlősi földrajzi névről ad magyarázatot. (A vértések hídjá, A síflis kő, A sáncz, A lengyel-halál stb.) Mindkét kategória történeteinek hősei az emberi tapasztalatoknak és tudásnak széles tér- és időbeli összefüggéseit tárják fel.

A formájukban könnyű és rövid, ám mondanivalójukban mindig mély és tanulságos történetek egymással alig függenek össze. Nem alkotnak „filozófiai rendszert”, de az igazság, az erkölcsi erő, a morális emberi magatartás és állásfoglalás, örök emberi értékek ott találhatók szinte mindegyikben. S különösen a mondák hordozzák e műfaj mélyebb jellegzetességeit. Érdekes kérdés, hogy a környéken miért van olyan sok községben azonos földrajzi név – hasonló terepviszonyok között –, azonos vagy részben hasonló magyarázatokkal? (Pl.: Vas-ka-pu)

Klotz írott forrásokat is felhasznált munkájához. Vértesszőlős község XVIII. század végi jegyzőjének, Jankovits Nep. Jánosnak feljegyzéseit, a község História Domus-ának adatait igyekezett összekapcsolni a szájhagyománnyal. A Szelim-barlang mondáját az említett jegyző és tanító is a szájhagyomány után jegyezte fel, s ezt közölte betű szerint Klotz. Ez a monda is régi történetet mesél el, s a végén ott van az erkölcsi igazságszolgáltatás, a keresztényi felfogás. Szemben a másutt is említett muzulmán törökök kegyetlenségével. (A Vértések vértanúja) A történetek elmesélésében benne van a XX. század elejének életforma váltása, az iparosodás, a vasút, a polgári és paraszti kultúra együttélése, keveredése. A modernizációt érzékelteti a Szelim barlang című tárcában az „amerikai módra keletkezett nagyváros, Tatabánya” említése. Másutt a párbeszéd kap fontosabb szerepet, amellyel a konfliktust erősíti, vagy erre építi magát a történet. (Pl.: Már késő!)

Szerző a „mai napi laza erkölcsű világ” romlását az elvállaltalanodásban látja. Rövid, egy-két mondatos állásfoglalásaiból sok minden kiolvasható az egyház fokozódó útkeresésére és belső fejlődésére vonatkozóan – a vallástalanná váló tőkés társadalomban. Klotz válasza az időszzerű kérdésre: Az értékvesztett világot a múlt vízében megfürösztve kell megújítani. Tágabb értelemben a hit, szűkebb értelemben az oktatás, az iskola révén kívánt közösséget teremteni és formálni. A „Vérteskőről” című kötet bevételeiből és egy másik adományból építették fel az új, ám nem „községi”, azaz állami, hanem római katolikus felekezeti elemi iskolát. E területnek volt elkötelezettje, a később Tatára került és ott is az egyházi szellemű oktatással foglalkozó plébános, Klotz Ignác. Az utolsó előtti bekezdésben korszakhatáron szervezte újjá a szőlősi iskolát. (Győr, 1912., Vértesszőlős 1999. reprint)

Dr. Horváth Géza

ÁG TIBOR:

A Csallóköz muzsikája

A Csallóköz a Dunától északra, a mai Szlovákia délnyugati részén terül el. Nevét a valami-kor a Dunába torkolló Csalló folyótól kapta. A monda szerint egykor a tündérek birodalma volt. Bővelkedett természeti kincsekben, ezért is nevezték Aranykertnek.

Hogyan énekeltek, mulattak, játszottak, a baktek hogyan is jelezte az éjfél, az újévet, milyen balladát mondtak ezen a *dszindzsáros* (nehézsen járható, vizenyős, lápos) vidéken, amelyet Csallóköznek hívunk? Eddig is volt sejtésünk Bartók, Kodály, Lajtha, Pongrácz Zoltán,

de különösen Manga János és Szomjas-Schiffert György gyűjtéseinek és publikációinak köszönhetően, de teljes képet most kapunk Ág Tibor kötetéből.

A Csallóközben gyűjtött népzenei anyag eddig csaknem negyezer egységet tartalmaz. De nem ebből, hanem jobbra saját gyűjtéséből válogatva most hatodfélszáz oldalas könyvet ad közre a jó gyűjtő, lejegyző és rendszerező Ág Tibor. A gyermekjátékdalok, a jeles napi szokások dalainak bemutatásával kezdődik a kötet, majd a dudanóták, a balladák, lakodalmi szokásdalok és táncnóták bemutatása következik. Az utolsó részben több szalt népdalt (szerelmi, katona-, tréfás és gúnyos dal) ismerünk meg – természetesen kottával együtt.

A meglepetés elsősorban a terjedelemnek szól, hisz azt hinnénk, és a gyakorlat is ezt mutatta, hogy a polgárosult vidéken alig maradt meg valami a régi szokásokból, a hagyományból, a folklórból. Hisz „Csallóköz már századunk elején sem tartozott a különösen hagyományörző vidékek közé. Népzeneje korántsem annyira értékes, mint például a Zoborvidéké vagy Gömöré, ami azonban nem jelenti azt, hogy a Csallóközben semmi eredeti népzenei hagyomány sem volna. Sajnos a gyűjtésükkel kissé megkéstünk” – írja bevezetőjében a szerző.

A Nagymenyeren élő Ág Tibor „nadrágos ember”, vagyis városi polgár – mint a legtöbb népdalgyűjtő. Először őt is gyanakodva fogadták falun, hogy mit akar itt ez az ember Pozsonyból, a beszolgáltatások idején? Aki valaha gyűjtött, vagy járt népdalgyűjtővel, tudja, hogy azon áll vagy bukik egy út sikere, vagy sikertelensége: elhitetni a tiszta szándékot, és ha kötelnek állnak, akkor elhitetni, hogy azok a régi nóták az igazán szépek, amit ma már nem énekelnek és lenéznek.

Csallóközben régi nóta viszonylag kevés volt (ezek a dudanóták), a pentatóniának itt szinte nyoma sincs, a kvintváltás csak néhány dallamban fedezhető fel. De annál színesebbek és gazdagabbak az új stílusú népdalok, amelyek a Csallóköz népzenei hagyományában uralkodnak.

Ág Tibor első, stencilezett népdalgyűjteménye *Dalokönyv* címmel 100 példányban, 1953-ban jelent meg Pozsonyban, a CSEMADOK kiadásában. Az első könyve két évtizeddel később látott napvilágot. (*Édesanyám rózsafája*. Palóc népdalok. 1974.) 1979-ben, nagy késéssel adta ki a Madách Könyvkiadó a *Vétessek ki szóló szíveim* című balladagyűjteményét, amely igen meleg fogadtatásban részesült. A rendszerváltozásig azután megint semmi nem történt, pedig lett volna, és továbbra is lenne mit kiadni a 71 esztendő Ág Tibor gyűjtései közül. Csak én három megszerkesztett gyűjteményéről tudok, ame-

lyek nyomdakészek, s amelyekre eddig beváltatlan ígéretet kapott. Hihetetlen és szomorú, hogy magyarországi könyvkiadót soha – sem rég, sem most – nem érdekelt ez a hatalmas értékű anyag. A Kalligramm Kiadót (és a sorozatszerkesztő *Koncsol Lászlót*) dicséri, hogy a 30 kötetesre tervezett Csallóközi Kiskönyvtár sorozatába felvették és megjelentették ezt a munkát.

Móser Zoltán

SZARKÁNÉ BÍRÓ PIROSKA:

Épületek fadíszei öt sárréti településen

Az alföldi népi építészeti irodalom jelentős forráskiadvánnyal gyarapodott. Sz. Bíró Piroska kétéves gyűjtőmunkájának eredményeként és Pál Lajos 175 színes fényképe segítségével az öt sárréti település (Dévaványa, Füzesgyarmat, Kőrös-ladány, Szeghalom, Vésztő) építményeinek fa alapanyagú díszítményeiről részletes és telkekre lokalizálható ismereteket kaptunk.

A bevezető két fejezet tisztázza a fa szerepét a sárréti épített környezetben a helyi és „szállított” anyagok vonatkozásában. Továbbá mutatja az iparosképzés céhes és ipartestületi módját és formáit.

Önálló fejezetet kapott az oromfal, azon belül is mint legjellemzőbb, az állóhézagos- és a kazettás szerkezetoromzat. E főképp fenyőfából készült szerkezetek korai példányai a XIX. század utolsó negyedéből valók, s vályogfalú, nád-fedésű lakóházak díszei voltak. A XX. század első harmadából maradtak meg a polgári ízlést tükröző, kétrétegű faoromzatok, melyek egyike napugaras, másika áttört virágornamentikájú díszítést kapott.

A tornácok és filagóriák című részben a sárréti lakóházak legelterjedtebb faoszlopos oldal-tornácjait mutatják be. Egész sorozatot tanulmányozhatunk a ferdetámaszos, az áttört virág-, csillag- és rozetta díszítésű pillérfokról. Ugyanez vonatkozik az ereszalj díszekre és tornác-mellvédekre is. A toldott ereszek lezárására vég-díszkákat alkalmaztak, melyeknek díszítésük az eklektikában fogant. A módosabb családok a ház oldaltornáca elé téglalap alaprajzú filagóriát építettek apácarácsos oldallal és állóhézagos mellvéddel. A tornácok utcai oldalát díszesen faragott, táblabetétes szerkezetű, felülvilágító ablakú, egyszárnyú ajtókkal zárták le. Ezen utcai ajtók egy része század eleji asztalosremeknek minősül.

Végül az egyéb fából készült építmények között megismerkedhetünk a többemeletes és többrekeszes galambdúccokkal, valamint a fakávas gémes- és keresek kutakkal.

Előjáróban a kötet forráskiadvány jellegét méltattuk, amit aláhúz a szerkezetek rajzának közlése, levéltári források bemutatása. Hangsúlyoznunk kell azonban a kiadványban a műemlék jellegű objektumoknak ízléstformáló erejét, azokat megtartani és megújítani akaró szándékát – amire az előző szerzője, adó Ráday Mihály is felhívja a figyelmet.

Az angol nyelvű összefoglalóval záruló kötetet a gyomai Kner Nyomda színvonalasan és esztétikusan állította elő. (Kiadja a Sárréti Múzeum Közalapítvány, Szeghalom, 1999. 112 old.)

Kecskés Péter

VIDA GABRIELLA:

A miskolci fazekasság a 16–17. században

A kultúra történetének forrásai sokféle típusba sorolhatók. Közöttük egyaránt találhatók szellemi és tárgyi emlékek, melyek egymással komparatív viszonyban állnak a kultúra egészét tekintve. A tárgyi emlékek azért oly fontosak, mert egyetlen forrásnak bizonyulnak a történelem egy-egy időszakát egy adott helyen vizsgálónak. A história tárgyi emlékei közül a kerámia nem kizárólag azért értékes, mert időtálló, s szélsőséges körülmények között is képes megmaradni, hanem azért is, mert gyakran „beszédesebb”, mint a tárgyak némelyike. Néhai készítője technikai felkészültségéről ugyanúgy számot ad, mint a szükségről és igényről, amely létrehozta. Megismerhetjük a készítő és használó ízlésvilágát színekben, formákban, díszítményekben, s talán kicsit még a lelki karakterét is. Nem is beszélve azokról a társadalomtörténeti szálakról, melyek át- meg átszövik a kerámia kultúrtörténetét.

Mindazonáltal Miskolc művelődéstörténete sem nélkülözheti a miskolci kerámia történetének alapos ismeretét. A miskolci kerámia XVI–XVIII. századi típusai szorosan kapcsolódnak ahhoz az – Északi-középhegységben – egyetemes stílushoz, melyről legtöbb adattal a korai várásatások szolgálnak. A késő középkori ólom-mázás kerámiák a reneszánsz stílusjegyeit viselik magukon, formájuk gyakran fémedényre emlékeztetnek. Díszük szigorú, geometriai szerkesztésű ábrák és szabadabb növényi ornamentek is lehetnek, melyeket részletesen bemutat a szerző. A XVIII. században nincs egységes, zárt motívumvilág, mellyel egyértelműen jellemezhetnénk a korszakot. Ennek oka az, hogy a XVII. századtól kezdődően jelentősen megváltozik Miskolc város társadalmának összetétele. Ez a változás híven tükröződik a kerámiatípusok sokféleségében.

A miskolci fazekascéh Protocolluma 1774-től íródott. A céhes ügyek „nagykönyve”, s az alapítólevél meglehetősen sok hasznos információval szolgál a mesterek és inasok tevékenységéről, életéről. A mesterség általában családon belül öröklődött. A fazekas családok felsorolását és – adatmennyiség engedte – bemutatását szintén megtaláljuk a vonatkozó fejezetben. A kontár mesterekről, landmajszterekről, inasokról, céhtárgyakról, remeklésről szóló szövegrészek meglevenítik előttünk a miskolci fazekas-céh mindennapi életét.

A XIX. században megalapított kőedénygyárak kapcsolataikat más hazai és külföldi üzemekkel építették ki. Ennek következtében a helyi fazekasság önálló „konceptiói” lassan eltűntek, termékeik az ipari termékek forma és díszítményvilágát kezdték utánozni.

A közép-tiszai fazekas stílus központjainak – Debrecen, Mezőcsát, Tiszafüred, Sárospatak –, illetve Gömör vármegye fazekas centrumainak kapcsolatát, Vida Gabriella egyrészt a stílusjegyek hasonlóságával, másrészt Miskolccal kapcsolatba került fazekasok személyével bizonyítja, majd hasonlóképpen szól arról, hogy a mis-

kolci fazekasságnak milyen szerepe lehetett a kisebb borsodi központok kialakulásában.

Vida Gabriella – a miskolci fazekasság mintegy négy évszázados történetét tárgyaló – könyve hiánypótló munka. A fazekasság – s a közép-tiszai kerámiastílus – önállóságát, történetét kissé későn fedezte fel a kutatás. Azok a kutatók, akik körülbelül az elmúlt száz esztendő óta foglalkoztak a kérdéssel, rendkívüli részleteket tártak fel, de kutatásaik sohasem irányultak a miskolci kerámiatörténet teljes feltárása felé. Ezt a munkát, immáron a teljesség igényével végezte el a fiatal kutató, a népi és korai ipari kerámiák kiváló ismerője. Kellő körültekintéssel minden olyan forrást feldolgozott, mely a témához kapcsolódik. Számba vette a várasatások, fazekasműhelyek selejtgödreinek ásatási anyagát, egyéb lelőhelyek leleteit, a vonatkozó levéltári anyagokat, s a céhtörténet forrásait stb. Ennek köszönhetően a miskolci kerámia története kapcsán megismerhetjük Miskolc társadalomtörténetének olyan vonatkozásait is, melyek minden olvasót gazdagabbá tesznek, aki érdeklődik a város történetéért. (Miskolc, HOM: Officina Musei 8., Szerk.: Veres László–Viga Gyula: 1999. 120 old. 72 fotó és grafika)

Cseh Zsolt

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: .....

Cím: ..... irányítószám: .....

utca: ..... házsám: .....

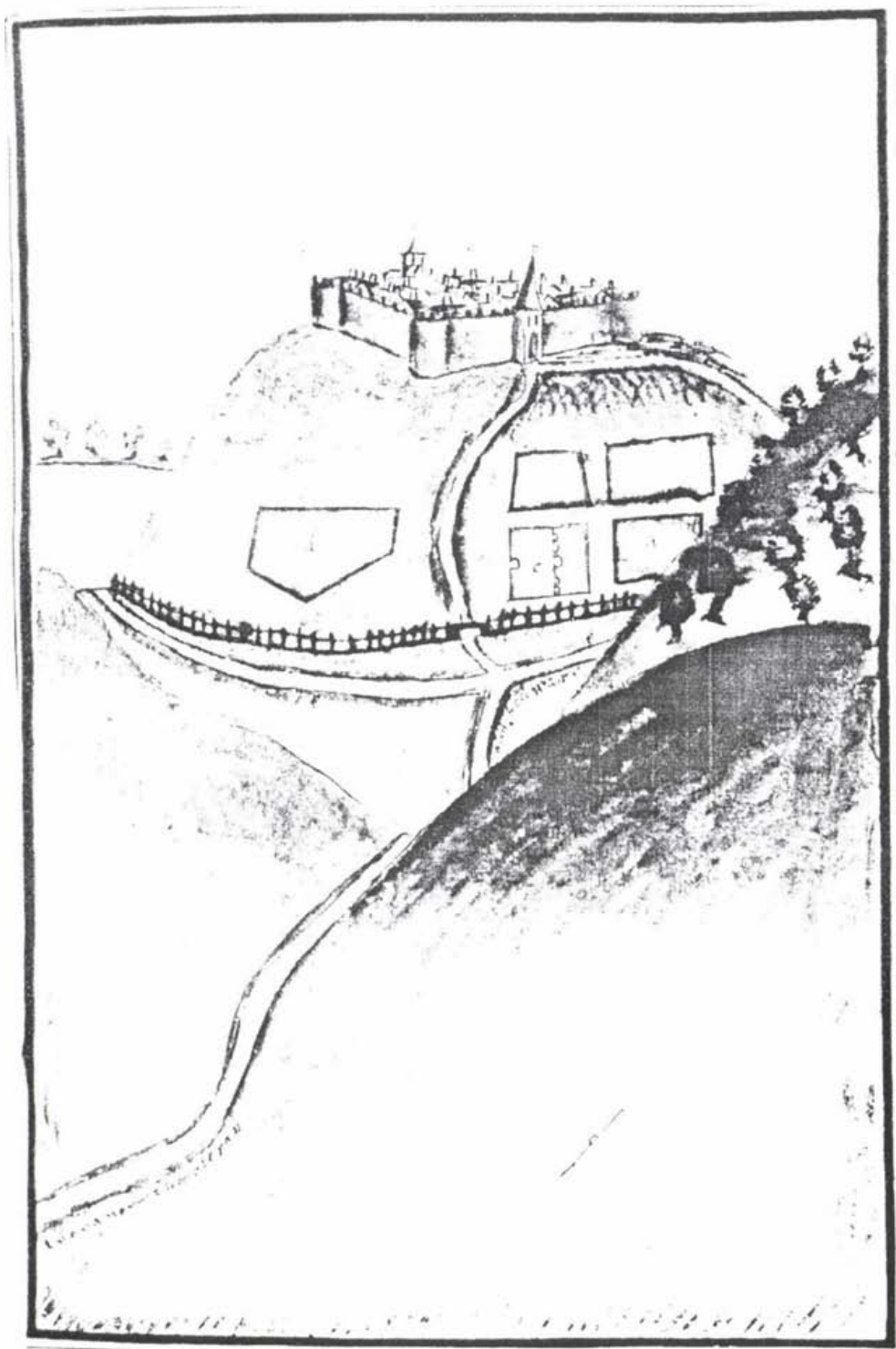
Az előfizetés díja egy évre: 840,- Ft
fél évre: 420,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364., tel./fax: 327-77-61

Dátum: .....

aláírás

Dunapentele egykori vára

